

היבום כבר אינה 'במתו', אלא הריהי כאשה הלוקחה לבעלה בקידושין רגילים. (עפ"י משך חכמה — תצא כה,ה)

על השאלה אם דין זה, שנעשית כאשתו לכל דבר, מגדיר את עצם מצות יבום, שכל שאינו לוקחה להיות כאשתו אין כאן מצוה, או שמא אין חלות היבום תלוי בקנין אלא שהוא דין המסתעף מן היבום, להיות כאשתו — ע' במובא ביבמות ג: וע"ע ב'חדושי הגר"ח על הש"ס' — פרק החולק; מנחת חינוך תקצח,ה; שבט הלוי ח"ג קצט,ה.

'החזירה הרי היא ככל הנשים ואין לה אלא כתובתה... על מנת כתובה ראשונה מחזירה' — פירש הרמ"ה (מובא בשיטה מקובצת), שאין אומרים כן אלא בזמן שעדיין לא פרע לה כתובתה, אבל פרעה, כשחוזר צריך לכתוב לה כתובה אחרת.

[ואולם מדברי רש"י (פא. ד"ה מגרשה בגט) משמע שגם לאחר שהגבה את כתובתה, כשמחזירה מחזיר על מנת כתובה ראשונה. וזה צריך עיון, הלא כבר פרע לה ואינה אצלו. ועוד, הלא קלה היא בעיניו להוציאה. ואפשר שאמנם אסור להשהותה באופן כזה. וצריך עיון. קובץ שעורים — רפת].

פרק 'הכותב' — דף פג

'רשב"ג אומר: אם מתה יירשנה מפני שמתנה על מה שכתוב בתורה' — ומשמע שסילוקו על הפירות בחייה מועיל. והקשה הגרעק"א, למאן דאמר (בב"ב קמא). 'קני את וחמור' לא קנה כלום, [ולדברי הקצות-החשן (רי סק"ה), באותו אדם הכל מודים שהקנין כולו בטל מתוך שבטל מקצתו], אם כן כיון שכולל שני דברים, 'בחייך ובמותך' ואחד מהם אינו חל, לא יחול כלום. ויש לחלק בין קנין משותף, שנידון כדבר אחד, שאין דעתו לחול זה בלא זה, ובין דין 'סילוק' שיש לומר שהוא חל על כל דבר בפני עצמו. (עפ"י פשט ועיון לגר"מ שטרנבוך שליט"א.)

לכאורה נראה עיקר החילוק, שכאן הנידון הוא על שתי זכויות נפרדות — זכות הבעל בנכסים בחיי אשתו, לפירות או למניעת מכירתה, וירושת הבעל, ואין כל קשר ביניהם, הלכך סילוקו מאחת מהן אינו שייך לסילוקו מהזכות האחרת, משא"כ בהקנאה. ולפי סברא זו יתכן שגם בסילוק קיים דין ד'קני את וחמור'.

דין 'סילוק' — דינים והגדרות

בדין סילוק אדם מזכויות המגיעות לו בעתיד, המבואר בסוגיתנו, מצאנו אצל הראשונים חילוקי דינים בפרטים שונים; —

א. נחלקו ראשונים (עפ"י הירושלמי. ע' ברא"ש) האם מועיל סילוק כלפי נכסים שנפלו לאשה לאחר הנישואין; יש אומרים שכלפי אותם נכסים אין דבריו מועילים, כיון שלא באו לעולם בעת הסילוק. ויש חולקים.

ב. לפי באור הרא"ש את דברי הירושלמי, יכול הבעל לסלק עצמו לאחר הנישואין, מפירות נכסים שיפלו לו בעתיד. ויש סוברים שאין מועיל סילוק כלל לאחר נישואין, כפשטות דברי הגמרא.

ג. כתב הרמב"ם (הל' אישות כג,ה) שמועיל סילוק חלקי. היינו, שהתנה עמה שיירש מקצת מן הנכסים, לא כולם. והשולחן-ערוך לא הביא דין זה.

הגאון ר' אלחנן וסרמן זצ"ל, כתב לתלות את השאלות הנזכרות בנידון יסודי אחד; האם ה'סילוק' מתייחס וחל על הדין או על הנכסים? היינו, האם כשאדם מוותר על זכות שתקנו לטובתו, הרי הוא כעוקר את התקנה מעיקרה, שבאופן שאינו חפץ בתקנה — לא תקנו לו. או הסילוק הרי הוא כגדרי קנין, או שאר חלויות ממוניות החלות על הנכס, (וכן יש לדייק מלשון הסילוק 'דין ודברים אין לי בנכסייך'. אינו אומר 'אין לי עמך'. אילת השחר).

אם ננקוט כפי הצד הראשון, לכאורה אין מקום לחלק בין נכסים לנכסים, אם נפלו כבר או עתידים ליפול, כיון שכשנשא, לא חל כלל דין ירושה ואכילת פירות. וכן לא שייך סילוק על מקצת נכסים, שאין 'דין ירושת הבעל' במקצת. וכן ניתן לומר, שלא שייך לפי הגדרה זו, שיסלק עצמו לאחר הנישואין, מאחר וכלו עליו כל הדינים והתקנות. (אמנם י"ל שניתנת לו הזכות לא להשתמש בדין הקיים, ויכול להסתלק ממנו). ויש מקום לומר שהראשונים הנ"ל נחלקו ביסוד דין סילוק, כאמור. (וע' בחידושי הגר"ט (השלם. מהדורת 'אורייתא') — בבא בתרא קצ).

ובספר אילת השחר כאן הוכיח בכמה ראיות שפעולת הסילוק מתייחסת אל הנכסים. ולפי זה נראה שיש ליישב קושינו על התור"ד שתמה איך חל הסילוק בדיבור ללא קנין, ומדוע אין יכול לחזור בו? ותיירץ, כיון שהתנה עמה בעודה ארוסה, ועל דעת כן נישאת לו. והקשה באילת השחר למה צריך לכך, הלא אף אם אינה מסכמת, כיון שאמר אי אפשר בתקנה, לא תקנו לו, ושוב אין לו אותן זכויות? אך י"ל שאין הסילוק מועיל לבטל את עיקר התקנה, כנ"ל).

'בכותב לה בעודה ארוסה' — כמה ראשונים כתבו שאין מועיל סילוק לפני אירוסין, שאין לו שום שייכות לנכסים (רשב"א בחידושי ובתשובה תתקס; ר"ן; מאירי; בית מאיר (אה"ע צב) בדעת הרמב"ם). ויש שכתבו (שו"ת חות יאיר — מז נ נא; שו"ת הב"ח קכד; שו"ת מהרי"ט ח"א מה) ליישב מנהג שנהגו באשכנז לכתוב שטר סילוק לפני החתונה, ולדין, הלא זה קודם אירוסין, וכתבו, משום שיטות הראשונים הנוקטות שמועיל אף לפני אירוסין. (ואף המאירי בסוף סוגיתנו פקפק בדבר). והחתם-סופר (בחידושי סוגיות ובשו"ת אה"ע ח"ב קנח קסו) צידד שיועיל לאחר שידוכין, כיון שהנישואין 'עבידי דאתו', וכבר העירו שבמאירי כאן מפורש להפך. והאריך בכל זה בשו"ת שבט הלוי (ח"ו רז וח"ח דש). וע"ע בספר פשט ועיון.

נחלה הבאה לאדם ממקום אחר אדם מתנה עליה שלא יירשנה, וכדברא דאמר רבא האומר אי אפשר בתקנת חכמים כגון זו — שומעין לו' — יש סוברים שאין מועיל סילוק אלא מדבר שיזכה בו מתקנת חכמים, אבל לא בדבר שהוא זוכה בו מן התורה (כן דעת הרי"ד כאן והרשב"ם בב"ב מט). ואולם דעת הר"ן (כאן) והריטב"א (שם) שמועיל סילוק מדבר שזוכה מדאורייתא, אלא שבן הבא לסלק עצמו מירושת אביו אינו יכול, לפי שכבר עתה הוא ראוי ליורשו, וכאילו כבר זכה בנכסים, (וע' שערי ישר ה, יא), לכן אין מועיל בו סילוק. [ומה שהביאו את דברי רבא 'כל האומר אי אפשר בתקנת חכמים' — לומר שאפי' לו בזכות שמדרבנן, מועיל הסילוק, ואין אומרים עשו חכמים חיזוק לדבריהם יותר משל תורה]. (ובקצות-החשן (רט סקי"א. ע"ש באריכות) כתב שכך גם שיטת התוס' בב"ב. וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ו רמ) במה שהקשה על דבריו. וצ"ב).

'ידו כידה' — נתבאר ביבמות לט (חוברת קמז)

(ע"ב) 'ואימא מפירי? אמר אביי: בוצינא טב מקרא. ואימא מירושא? אמר אביי: מיתה שכיחא מכירה לא שכיחא וכי מסליק איניש נפשיה ממלתא דלא שכיחא...' — יש לבאר, הלא סוף סוף לשונו אינה ברורה, ומדוע לא יהא נאמן לפרש כוונתו, לומר שנתכוין לפירות או לירושא ולא למכירה?

ויש לומר על פי המבואר בפוסקים (ח"מ מב) שיד בעל השטר על התחונה ולכך אינו נאמן לומר כיוונתי בו לדבר פלוני אלא מפרשים דבריו כפי הבנת חכמים את לשונו. והכי נמי אנו קובעים לשונו [בין בכתיבה בין באמירה] כפי הבנתנו. (עפ"י 'פשט ועיון')

'אמר אביי: יד בעל השטר על התחונה... רב אשי אמר: בנכסיך — ולא בפירותיהן, בנכסיך — ולא לאחר מיתה' — גם רב אשי מודה לעיקרון 'יד בעל השטר על התחונה', שהרי הוא המוציא מתברו

ועליו הראיה, [ואף על פי שהאשה מוחזקת בנכסים, אך כיון שהבעל בא לזכות בהם מכח הדין והיא רוצה להפקיעו מכח השטר, נחשבת היא 'המוציא'. עפ"י שו"ת מהר"ק ז], אלא שלדבריו אין צורך לומר שמפני הספק הוא אוכל פירות ויורש [ויתכן לפי זה שאם תפסה הפירות, אין מוציאים מידה. וע' חו"מ מב], אלא משמעות ודאית היא, שלא נסתלק אלא מזכות ביטול מכירתה, ולא מאכילת פירות ומירושה. (ע' מהרש"א בבאור דברי התוס' ד"ה רב אשי).

ויש מפרשים בטעמו של רב אשי, שהואיל ומעיקר דין תורה האשה מוחזקת בנכסים, והוא אינו זוכה אלא מתקנת חכמים, ידה שלה על העליונה, כי שטר הסילוק נידון כשטר שובר שהוא הבא להחזיק ולא להוציא ואין אומרים בו 'יד בעל השטר על התחונה'. (עפ"י מהר"ם שיף לפני יהושע. וכבר העירו מדברי הר"ן שמבואר להלכה שנוקטים יד בעל השטר על התחונה בנידוננו, שלכן צריך לכתוב 'פירי פירות עד עולם'. ע' חו"מ אה"ע עז, ט; שבט הלוי ח"ז רז וח"ח שג).

ומהרי"ק (קלג) פירש שרב אשי אינו סובר הטעמים שאמר אביי 'בוצינא טב מקרא... מיתה שכיחא...', לכך תירץ באופן אחר, אבל באופן עקרוני גם לדבריו אומרים יד בעל השטר על התחונה, [ואף אם משמעות השטר נוטה יותר כדברי בעל השטר, כגון כאן שכפי הנראה רהיטת לשון 'דין ודברים אין לי בנכסיך' משמע שמסלק עצמו מכל וכל — אף באופן זה דנים יד בעל השטר על התחונה. שם, ובשו"ש ז].

פרפראות

במחלוקת תנא קמא ורבי יהודה אם משמעות 'ובפירותיהן' כוללת גם פירי פירות, [ורוב הראשונים והפוסקים פסקו כר"י, שלא כדברי התוס' רי"ד] — מצאנו דוגמא למחלוקת כזו בנוסח ברכת התורה, האם לומר 'וצאצינו וצאצי צאצינו' (ב"ח או"ח מז, ריעב"ץ ועוד, עפ"י סידורי ספרד קדמונים), או 'וצאצינו' בלבד, שכולל כל הדורות (מגן אברהם ושא). אף כאן יש לומר שפירי פירות — בכלל פירות הם. אם כי יש לחלק בין הענינים. (ולפי הצד בגמרא דלר"י 'פירי פירות' לבד מועיל ללא המלים 'עד עולם', יש לומר שאף לנוסח 'צאצי צאצינו', הדורות הבאים בכלל, דלא כמשמעות כמה מן האחרונים שם).

'בוצינא טב מקרא' — וקשה ממה שאמרו במשנת אבות (ד) יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה — והלא בוצינא טב מקרא? — אך כלל זה גופא נכון רק בעולם הזה, אבל לפי מושגי עולם האמת קרא טב מבוצינא. (בשם הרבי מקוצק, מובא בספר זר זהב)

'מיתה שכיחא' — כתבו התוס', שרוב פעמים מסתכנת האשה בלידה. וע' במובא לעיל מז על משך החיים באנשים ובנשים בזמן הקדום.

*

פעם קנתה אשתו (של רבי ישראל סלנטר) שטר הגרלה. כשנודע הדבר לר' ישראל הקפיד מאד. ויש מספרים שקרא שני עדים ואמר לה בפניהם: 'דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהם ובפירות פירותיהם עד עולם'. הוא חשש שמא יזכה בגורל ויבוא לידי עשירות. והלא ידוע, אומר ר' ישראל, שאם ה' חונן לאדם עושר — אין זה לטובת עצמו בלבד, אלא הוא בבחינת גבאי צדקה להיטיב בזה עם העניים והנצרכים ומי יכול לקבל אחריות כזו? מי יכול לחפש 'חיפוש אחר חיפוש' אולי נמצא בקצה העיר איזה עני, שיש לחלצו מן המיצר, או חולה שיש לעזרו בשעת

דחקו? ומי יכול לדעת אם נמצא באיזה מקום בן עניים קטן, שצריך לשכור לו מלמד ללמדו תורה ולחנכו במצוות? ר' ישראל לא רצה להכניס עצמו בנסיונות אלה ומיהר להסתלק מכל הזכיות של שטר ההגרלה. «(תנועת המוסר עמ' 371, ומפי גדולי המוסר דנובהרדוק זצ"ל, ובחבר מאמרים יט — מובא ב'המאורות הגדולים' לרח"א זייטשיק).

דף פד

כגון שהורישתו אשתו בית הקברות, משום פגם משפחה אמור רבנן לישקול דמי וליהדר... — עיין רש"י. בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א רלח) פסק להתיר לבני משפחה החפצים לפנות את אבי המשפחה הקבור במקום אחר, לנחלה שקנוה עבור שאר המשפחה. והביא את סוגיתנו ואת דברי רש"י שגנאי הוא לאדם להקבר אצל אחרים, שלא במקום קבורת בני משפחתו. ע"ש בכל דיונו; — ז'לכן, אף שמכל מקום לא הייתי מיעץ לפנות, אין למחות באלו הרוצים לפנות את אביהם לקבר משפחה'.

ואי דרבנן — דמים מאי עבידתיהו' — מבואר בגמרא שלדעת הסוברים ירושת הבעל — דרבנן, פשוט שהקרקעות חוזרות ביובל למשפחת האשה. ויש להעיר מאי פשיטותא, למה לא נאמר שחכמים תקנו כעין דאורייתא, שירושה אינה חוזרת? ויש לומר (עפ"י התוס' לעיל נו ד"ה קסבר), לפי שירושת הבעל אין גדרה כשאר ירושות, כיון שאינה מחמת קורבה, ואינה נידונת כתוספת על דין דאורייתא, אלא היא תקנה מחודשת, וכיון שכך, עיקר זכיותו מדין הפקר בית דין הפקר, ולכך חוזרת ביובל. (קובץ שיעורים אות שב)

רבי עקיבא אומר: אין מרחמין בדין, אלא ינתנו ליורשין' — בספר פני יהושע (כאן ובע"ב) דן בדבר המצוה המוטלת על היתומים לפרוע חובות אביהם (להלן פו), והקשה מדוע בית דין לא יפסקו להשאיר החובות ביד הנושים אם תפסו (ע' בגמרא להלן שאין מועלת תפיסתם אף בדיעבד). וביחוד קשה לשיטות הפוסקים (ע' סמ"ע ושו"ך ריש סימן קז) שהרשות נתונה לבית דין לכפות על מצוה זו, אף על פי שמתן שכרה בצדה.

ובספר בית יעקב תירץ שמצוה זו, מצות כיבוד אב, אינה מתקיימת אלא אם הבנים מרצונם יפרעו, ולא ע"י בית דין. וגם אין תוקף לגביית ב"ד תוקף אם מתנגדים הבנים. ובמרדכי העמיד משנתנו ביתומים קטנים שאינם בני מצוה. (והפנייהושע הקשה על כך).

שכולן צריכין שבועה ואין היורשין צריכין שבועה' — עיקר טעמו של רבי עקיבא מבואר בירושלמי, שכל מקום שהנכנסים שם, ברשות היתומים הם עומדים, כי הם היורשים דבר תורה, משא"כ בעל חוב וכתובת אשה — באו על ידי התחייבות עצמית ולא בדין שחייבה תורה, והרי הם מחוסרים גוביינא. ונקט רבי עקיבא טעם של שבועה לחוק הדברים, אך הוא הדין אם פטרום מן השבועה. (עפ"י הרא"ש. וע' זכר יצחק יב. ע"ע במצוין בחגיגה ט (חוברת קמג), מקומות רבים שהתנא נימק דבריו בטעם שאינו הטעם העיקרי אלא תוספת חיווק וסמך. וצ"ע פשר הדבר). ואולם בתוס' להלן (צב רע"א) נקטו שבמקום שאין צריך שבועה לא אמר רבי עקיבא ינתנו ליורשים. (וע"ש בספר אילת השחר).

(ע"ב) 'מר סבר רבי טרפון רבו הוה ומר סבר תבירו הוה' — שאמנם בתחילה היה תלמידו, אבל לאחר מכן נתעלה רבי עקיבא וגדל מאד בתורה עד שיצא מכלל תלמידי רגיל, ונעשה לו כתבר. נומצינו